

В.Л. КОСТЮК

**ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ
ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ У ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА**

В статье раскрываются теоретические проблемы определения правосубъектности, основные подходы к пониманию правосубъектности в теории права, подчеркивается ее важность для определения оптимального правового статуса субъектов права. Сформулированы соответствующие выводы и предложения.

The general theoretic problems of determination of legal status open up in this article. Attention applies on basic scientific and theoretical approaches to understanding of legal status in a theory of law, its importance is underlined for determination of optimum legal status of subjects of law. The proper conclusions and suggestions are prepared.

Однією із ключових проблем сучасної теорії права є проблема формування ефективної моделі правосуб'єктності як найбільш концептуальної властивості суб'єктів права, за допомогою якої забезпечується реалізація норм права, їх життєдіяльність. Адже правосуб'єктність є умовою визнання учасника суспільних відносин суб'єктом права, а наслідком її реалізації – суб'єктом правовідносин.

Важливість та фундаментальність досліджень проблем правосуб'єктності зумовлена тим, що вона відображає та закріплює правове становище учасників суспільних відносин, визначає межі взаємодії та взаємовідносин між ними. В юридичній літературі окремі аспекти правосуб'єктності досліджувалися у працях С.С. Алексєєва, С.В. Бобровник, В.М. Горшенєва, О.В.Зайчука, А.П.Зайця, В.К. Забігайла, В.С. Журавського, М.І. Козюбри, А.М.Колодія, В.В. Копейчикова, Ю.В. Леонова, С.Л. Лисенкова, Є.В. Назаренко, О.Ф. Скакун, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабиновича та інших. Проте, незважаючи на наявність досліджень з даної проблематики, проблема формування цілісної та ефективної моделі правосуб'єктності залишається відкритою, що зумовлено потребою відповідності її сучасним вимогам розвитку в Україні громадянського суспільства, ефективної моделі права та держави.

Передусім слід підкреслити, що концептуальні підходи до розуміння поняття правосуб'єктності тісно пов'язані з проблемами визначення суб'єкта права. Сво-

го часу відомий російський вчений Г.Ф.Шершеневич підкреслював, що суб'єкт у правових відносинах використовується у подвійному значенні, зокрема, його розглядають як носія прав, тобто як активну сторону таких відносин, і носія обов'язків – пасивну сторону. Акцентуючи увагу на сутності суб'єктів права, вчений зазначає, що правова властивість бути суб'єктом права не виникає сама собою, як, скажімо, природна якість людини, а формується під впливом об'єктивного права, що переважно під суб'єктом права слід розуміти лише того учасника правових відносин, якому в них належить право¹. Протилежну позицію висловлюють автори одного із юридичних енциклопедичних словників, які підкреслюють, що суб'єкт права – це особа (фізична чи юридична), держава, державне або муніципальне об'єднання, що наділяється відповідно до закону здатністю мати та здійснювати безпосередньо або через представника юридичні обов'язки (тобто правосуб'єктність)².

З такими підходами важко погодитися, оскільки суб'єкту права можуть належати як суб'єктивні права, так і юридичні обов'язки, що зумовлено складністю, багатоаспектністю та багатофункціональністю сучасних правових відносин. З огляду на це видається більш конструктивною позиція, за якою суб'єкти права – це учасники правових відносин, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Такими є індивіди або організації, які відповідно до норм права володіють правосуб'єктністю, тобто передбаченою нормами права здатністю бути учасником правовідносин³. У той же час, на думку П.М. Рабиновича, суб'єкт права – це носій можливих або реальних юридичних прав і обов'язків⁴. Таке визначення видається достатньо змістовним, проте вчений не конкретизує того, що означає «можливих або реальних юридичних прав і обов'язків». Буде доречним, напевно, вказати, що такі права та обов'язки визначаються нормами права і під дією останніх набувають реальної суті та змісту. Тому в теорії і на практиці виникає проблема щодо умов визнання учасника суспільних відносин суб'єктом права.

О.В. Зайчук, А.П. Засць, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко та інші вчені підкреслюють, що не природа, не суспільство, а тільки держава визначає, хто і за яких умов може бути суб'єктом права, а отже, учасником правовідносин, які якості він повинен мати. Ця якість чи властивість називається правосуб'єктністю⁵. Грунтовність такого підходу не викликає сумніву. Проте чи можна вважати, що роль держави у визначенні суб'єкта права та правосуб'єктності є визначальною? Сучасні підходи до розуміння суб'єктів права та їх сутності є об'єктивним та закономірним наслідком розвитку суспільства, діяльності його інститутів, до яких належить також держава.

Наукове дослідження сутності правосуб'єктності дає змогу дозволяє констатувати, що це одна із складних та системних категорій у сучасному праві. За своєю суттю це категорія, що об'єднує усю сукупність правових якостей (властивостей) суб'єкта права, у тому числі його правовий статус. Слід зауважити, що правовий статус – це сукупність прав та обов'язків суб'єкта права.

У доктрині права не має одностайності та єдиних підходів до розуміння правової категорії «правосуб'єктність». О.С. Йоффе підкреслював, що витоки теоретичних уявлень про правосуб'єктність тісно пов'язані із категоріями «правоздатність» та «дієздатність». По-перше, німецькою доктриною термін «правосуб'єктність» ототожнювався з правоздатністю, виходячи із того, що суб'єктом права вважався той, хто може мати права; по-друге, французькою доктриною термін «правосуб'єктність» розглядався через взаємозв'язок правоздатності та

діездатності⁶. У ході еволюції права, розвитку його доктрини сформувалася ціла низка концепцій щодо розуміння правосуб'єктності. У контексті даного дослідження видається доцільним зосередити увагу на основних із них.

По-перше, М.Г. Александров, характеризуючи правосуб'єктність (правоздатність), вказував на те, що вона являє собою визнану державою за окремою людиною чи колективом здатність бути суб'єктом правовідносин. Вчений, отожднюючи правосуб'єктність із правоздатністю, вказував, що це «вроджена властивість» індивіда чи колективного утворення. Він пропонував розглядати правоздатність як своєрідне перманентне правовідношення між особою та державою, відносини, які обумовлюють можливість для особи за наявності фактичних умов, передбачених юридичною нормою, ставати учасником правовідносин того чи іншого виду, тобто володіти тими чи іншими повноваженнями й виконувати ті чи інші обов'язки⁷.

Очевидно, що отожднення правосуб'єктності з правоздатністю є неконструктивним підходом до розуміння правового становища суб'єкта права. Адже правоздатність є одним із елементів правосуб'єктності.

По-друге, на думку М.В. Вітрука, правосуб'єктність – це самостійне правове явище, що має специфічний зміст та призначення в суспільному житті. Під правосуб'єктністю слід вважати визначену діючим правом здатність громадянина бути носієм проголошених в його нормах прав і обов'язків, а також здатність самостійно або через законних представників здійснювати їх і відповідати за їх неправильну реалізацію. Вчений зазначає, що визнання з боку держави за особою властивостей правосуб'єктності означає визнання за особою її здатності як розумної істоти вчиняти вільно в межах норми, зі знанням справи, тобто віддавати звіт своїм діям, усвідомлювати свої дії та керувати ними⁸.

По-третє, правосуб'єктність розглядається як соціально-правова якість (стан) суб'єкта, яка виражає визнану державою здатність особи бути суб'єктом права. При цьому вона включає правоздатність, діездатність, деліктоздатність та правовий статус⁹. Така точка зору видається слушною, проте, погоджуючись із тим, що правосуб'єктність формується під впливом багатьох чинників, основними серед них, є правові. Проте чи можна вважати роль держави у визначенні правосуб'єктності та її ознак головною? Очевидно, що ні. Правосуб'єктність обумовлена нормами права. Вона ґрунтується на нормах права та впливає із них.

По-четверте, російські вчені, зокрема А.М. Азриліян, С.В. Калашникова та інші, визначають правосуб'єктність як здатність бути учасником правовідносин. Вчені підкреслюють, що правосуб'єктність включає два елементи: правоздатність та діездатність. При цьому вони звертають увагу на те, що особливістю правосуб'єктності юридичної особи є те, що правоздатність та діездатність виникають та припиняються одночасно: правоздатність та діездатність (правосуб'єктність) виникають з моменту його державної реєстрації; правоздатність та діездатність (правосуб'єктність) припиняються в момент її реорганізації (ліквідації). З огляду на зазначене, дії (угоди), вчинені неправосуб'єктною (неправоздатною чи недіездатною) фізичною чи юридичною особою, визнаються юридично нікчемними. Також відзначається, що правоздатність та діездатність є важливими, але не єдиними передумовами виникнення правовідносин. Одночасно передумовами правовідносин виступають юридичні факти¹⁰.

По-п'яте, О.Ф. Скаун, називає категорію «правосуб'єктність» як одну з обов'язкових передумов правовідносин. Щоб стати учасником правовідносин,

суб'єкти повинні пройти два етапи наділення їх юридичними властивостями: 1) набути властивостей суб'єктів права як потенційних суб'єктів (учасників) правовідносин – через відповідність певним правовим вимогам щодо правосуб'єктності; 2) набути додаткових властивостей юридичного характеру в конкретній юридично значущій ситуації – суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, що надаються їм правовими норми. При цьому вчений обґрунтовано виділяє правосуб'єктність фізичних осіб, юридичних осіб та компетенцію державного органу як вираження його спеціальної правосуб'єктності¹¹.

По-шосте, С.С. Алексєєв підкреслює, що правосуб'єктність являє собою властивість особи бути носієм юридичних прав і обов'язків. Вона є суспільно-правовим станом, який невіддільний від особи. Юридичні норми, виражаючи потребу суспільного розвитку, можуть звузити або, навпаки, розширити обсяг правосуб'єктності. Проте, оскільки ті чи інші особи юридичними нормами визнаються суб'єктами права, правосуб'єктність є невід'ємною їх властивістю. Саме тому нормативні акти держави, які регламентують правосуб'єктність, містять положення про недопустимість відчуження правосуб'єктності або відмови від неї¹².

Аналіз вищезазначених підходів дає змогу зазначити, що вони сприяють формуванню лише загального бачення сутності поняття «правосуб'єктність», проте не визначають ключових ознак правосуб'єктності, що не сприяє її оцінці як цілісного та системного поняття. У зв'язку з цим варто відзначити, що правосуб'єктність включає певну сукупність обумовлених нормами права якостей суб'єкта, що дає йому можливість бути суб'єктом права та брати участь у правових відносинах. Такі якості мають передбачати наділення суб'єкта певною системою прав та обов'язків. Саме наділення суб'єкта правами та обов'язками відповідно до норм права є ключовим елементом його правосуб'єктності. Проте, з правової точки зору, наділеність правами та обов'язками є недостатньою для повноти правосуб'єктності.

На нашу думку, правосуб'єктність варто розглядати як здатність учасника суспільних відносин виступати в якості суб'єкта права, а також бути учасником правових відносин. Для того, щоб суб'єкт мав можливість вступати у правові відносини, він повинен як мати, так і здійснювати (набувати, виконувати) права та обов'язки, а також нести відповідальність за невиконання чи неналежне виконання покладених на нього обов'язків. Наявність цих якостей дозволяє суб'єкту вступати у правові відносини з іншими суб'єктами, реалізовувати та/або набувати права та виконувати обов'язки, нести юридичну відповідальність, наявність якої стимулює належну поведінку уповноважених суб'єктів.

Правосуб'єктність включає обумовлені нормами права такі правові якості суб'єкта: а) мати права та обов'язки а у випадках, визначених законом, повноваження; б) здійснювати та /або реалізовувати (набувати, виконувати) права, обов'язки або повноваження; в) нести юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Конструкція правосуб'єктності базується на нормах права.

Правосуб'єктність є складним, багатоаспектним, комплексним правовим явищем. У конструкції правосуб'єктності основне місце посідають правоздатність та дієздатність, оскільки вони забезпечують здатність учасників суспільних відносин набувати сутності суб'єкта права і суб'єкта правовідносин. Тому ядром правосуб'єктності є система прав та обов'язків. Ще одним конструктивним елементом правосуб'єктності є повноваження. Це стосується органів державної влади,

органів місцевого самоврядування, які часто виступають як юрисдикційні органи (ст. 6,19, 140 Конституції України).

Доповнюють структуру правосуб'єктності деліктоздатність, за допомогою якої забезпечується та гарантується виконання суб'єктом правових відносин своїх обов'язків. Отже, основними елементами сучасної конструкції правосуб'єктності є: правоздатність; дієздатність; права та обов'язки (повноваження); деліктоздатність.

Один із найбільш фундаментальних підходів до правового регулювання загальної конструкції правосуб'єктності визначений у Конституції України. В ній визначено правосуб'єктність як ключову правову властивість громадян, що видається цілком природною в умовах розбудови України як демократичної, правової держави, з огляду на сутність та правову природу Конституції, необхідність розробки ефективних конституційних механізмів забезпечення прав і свобод людини і громадянина¹³.

Принагідно зазначимо, що згідно із пунктом 2) частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються громадянство, правосуб'єктність громадян. Наявність такої норми свідчить, що законодавець суттєву увагу питанням правосуб'єктності громадян та її правового регулювання виключно на підставі закону. В зв'язку з цим видається доцільним практику законодавчого визначення правосуб'єктності поширити не лише на громадян, а й на фізичних та юридичних осіб, інших суб'єктів права.

Отже, правове становище суб'єктів права у сучасних умовах відображає їх правосуб'єктність. Правосуб'єктність є визначальною та інтегративною властивістю суб'єктів права, що дає підстави їх вважати саме такими та ставати суб'єктами правовідносин. Правосуб'єктність – це передбачена нормами права здатність суб'єкта мати права та обов'язки, а у випадках, визначених законом, повноваження, самостійно, а в окремих випадках – через представника, їх здійснювати та /або реалізовувати (набувати, виконувати), нести юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків, як правило, у порядку, передбаченому законом. Правосуб'єктність характеризується низкою ключових ознак: формується на основі норм права, якими визначається її сутність, зміст, обсяг; передбачає спроможність суб'єкта мати права та обов'язки; передбачає здатність суб'єкта реалізовувати та /або набувати (виконувати) права та обов'язки; у випадках, передбачених законами, мати та здійснювати певну систему повноважень; передбачає здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язків; включає визначений законом порядок реалізації прав, обов'язків і повноважень; є передумовою виникнення, зміни, припинення правових відносин. Основними елементами структури правосуб'єктності є: правоздатність; дієздатність; права та обов'язки (повноваження); деліктоздатність.

1. *Шершеневич Г.Ф.* Общая теория права. – М.: Изд. Бр. Башмаковых, 1912. – Вып. 3. – С. 620. 2. Юридический энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 378. 3. *Лисенков С.Л.* Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 214. 4. *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії права та держави. – Вид. 5-е. – К.: Атіка, 2001. – С. 78. 5. Теорія держави і права: Академічний курс / За ред. О.В.Зайчука, Н.М.Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 444. 6. *Йоффе О.С.* Избранные

труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2000. – С. 84. 7. *Александров Н.Г.* Законность правоотношения в советском обществе. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 134–135. 8. *Витрук Н.В.* Субъективные права советских граждан и их развитие в период строительства коммунистического общества: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1965. – С. 8–9. 9. *Иванников И.А.* Толковый словарь по теории права. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. – С. 72. 10. Новый юридический словарь / Под ред. А.Н. Азриляна. – М.: Институт новой экономики, 2006. – С. 683. 11. *Скакун О.Ф.* Теория государства и права: Підручник. – Х.: Консум, 2006. – С. С. 354–362. 12. *Алексеев С.С.* Общая теория права: Учеб. 2-е изд. – М.: ТК Велби; Проспект, 2008. – С. 380, 381. 13. *Пушкіна О.В.* Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: Автореф. дис... доктора юрид. наук; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2008. — С. 10–17.

I. В. МИМА

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТИПУ ДЕРЖАВИ ЗАЛЕЖНО ВІД МІСЦЯ РЕЛІГІЙНИХ НОРМ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ КРАЇНИ

Анализируются классические подходы к типологии государства. На основе осмысления религиозных норм как элементов системы источников права, степени влияния религиозных норм на правовую систему приведена характеристика нетрадиционных для отечественной общетеоретической науки типов государства: несветских (теократических, идеократических, клерикальных) и светских (эквивалентных, предпочтительных, контаминационных). Определены особенности типов украинского государства.

In the article in theory classic approaches pereosmysleno an author to tipologii of the state. Through the successive analysis of religious norms as elements of the system right a source, degrees of influencing of religious norms on the legal system, description of untraditional for domestic general theoretic science types of the state is resulted: unsocieties (theocratic, ideokraticeskikh, clerical) and societies (ekvipotentsial'nykh, preferentsial'nykh, kontaminatsionnykh). This research gave possibility to define the features of historical and modern type of the Ukrainian state.

Сучасний етап розвитку вітчизняної правової науки характеризується утвердженням плюралізму в дослідженні юридичних феноменів, що сприяє подоланню схематизму та догматичного, інструментального підходу до розуміння сутності права та держави, який обмежувався виключно формально-юридичним дослідженням державно-правових явищ. Дослідженням держави та права з позицій юридико-аксіологічного підходу займалися: А. Бабенко, В. Графський, І. Ільїн, М. Елон, В. Єленський, В. Журавський, Н. Колотова, Л. Кофанов, О. Купріянов, В. Лубський, О. Лейст, М. Марченко, П. Музиченко, Н. Оніщенко, М. Орзіх, А. Павлов, Р. Папаян, О. Скакун, В. Соловійов, П. Сорокін, Р. Сотт, М. Суворов, І. Суріков, В. Творцов, О. Тер-Акопов, Є. Хоубел, В. Червонюк, Л. Явич та інші. Вони акцентують увагу на необхідності ґрунтовного аналізу впливу релігії та релігійних норм на виникнення та розвиток держави і права.

© *МИМА Ирина Владимировна* – кандидат юридичних наук, викладач Криворізького навчального центру Одеської національної юридичної академії